

Svitlana Bondar

Regionalna Akademia Humanistyczno-Pedagogiczna im. Tarasa Szewczenki w Krzemieńcu
(Ukraina)

INSTRUMENTY MUZYCZNE
W LITURGII KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO
W REJONACH OBWODU TARNOPOLSKIEGO
W UKRAINIE

Wiara chrześcijańska w Ukrainie pojawiła się w IX w., kiedy to Cyryl i Metody jako pierwsi zaczęli ewangelizować kraje słowiańskie, tłumacząc Ewangelię i teksty liturgiczne na język starosłowiański, z którego stworzyli pierwszy alfabet. Po oficjalnym chrzcie Rusi Kijowskiej w 988 r. za panowania księcia Władimira Wielkiego terytorium stało się odzwierciedleniem greckiej tradycji bizantyjskiej w muzyce, architekturze i ikonografii¹. Jednocześnie Ukraina znajdowała się pod wpływem kultury łacińskiej, odzwierciedlając i zachowując doświadczenie Zachodu. Organizacja Kościoła obrządku łacińskiego z hierarchią i jednostkami strukturalnymi jest rejestrowana na tych terenach już w XIII w., kiedy to w czasie osłabienia Księstwa Kijowskiego z powodu najazdu mongolsko-tatarskiego ziemie Ukrainy zostały podzielone między Polskę, Węgry i Litwę. W tym okresie założono 16 diecezji, które łączyły 10 tys. świątyń i klasztorów².

Od XIII w. miasto Lwów było ośrodkiem tradycji łacińskiej, wprowadzonej przez żonę Lwa Danilowicza Konstancję (siostrę błogosławionej

¹ L. Mazepa, *Życie muzyczne dawnego Lwowa (XIII-XVII wiek, „Musica Galiciana”*, red. L. Mazepa, Rzeszów 1997, s. 18.

² П. Вишковський, ОМІ, *Переслідувана Церква. Католики України в часи комуністичного режиму*, Київ: ФОП Скомаровський В. І. Католицький Медіа-Центр 2009, s. 20 (P. Wyszowski, OMI (Zgromadzenie Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej), *Peresliduwana Cerква. Katołyky Ukrainy w czasy komunistycznego režymu*, FOP Skomarowskyj W.I. Katołyckij Media-Centr, Kyjiw 2009, s. 20).

Kingi), a pierwszy katolicki biskup obrządku łacińskiego, według L. Mazeppy, został ustanowiony w Galicji w 1232 r. Wiadomo również, że od XIII w. na terenach dzisiejszej Ukrainy istniały różne zakony religijne Kościoła rzymskiego.

Obwód tarnopolski należy do zachodniego regionu Ukrainy. Ze względu na zmianę granic krajów zdobywców jego terytorium przez długi czas znajdowało się pod władzą Polski i Imperium Rosyjskiego, dlatego wśród mieszkańców są wyznawcy religii rzymskokatolickiej, greckokatolickiej i prawosławnej. Chociaż badania teologiczne, historyczne i kulturowe ujawniają cechy współżycia wymienionych wyznań, ich kultura muzyczna pozostaje nadal niedostatecznie zbadana. W tym kontekście warto wspomnieć, że badania m.in. sztuki organowej zachodniej części Ukrainy prowadzili zarówno naukowcy ukraińscy (Stanisław Czibulski, Siergij Kaliberda, Olena Matselyukh i in.), jak i polscy (Adolf Chybiński, Leszek Mazepa, Robert Turała, Andrzej Gładysz, Maciej Babnis, Wiktor Łyjak i in.). W grupie badaczy znajdują się także naukowcy, którzy mają ukraińskie pochodzenie, ale dokumentacyjną przynależność do narodowości polskiej (Olga Popowicz, Svitlana Huralna, Petro Chyryk i in.). Mieszkający we Lwowie Sergij Kaliberda w swojej monografii *Organy Lwowa i Galicji, historia i współczesność* (2014) oraz w licznych artykułach opisuje historię zaginionych i istniejących instrumentów, wymienia nazwiska znanych organistów³. W monografii Macieja Babnisa *Kultura organowa Galicji ze szczególnym uwzględnieniem działalności organmistrza lwowskiego Jana Śliwińskiego* (2012) autor przedstawia temat obecności organów Galicji w perspektywie historyczno-geograficznej. Jednak znaczna liczba niezgodności wymaga głębszych badań i doprecyzowania⁴. Dlatego też autorka postawiła sobie za cel uporządkowanie informacji o niezachowanych organach obwodu tarnopolskiego, przede wszystkim rejonów bereżańskiego i tarnopolskiego.

Pierwszy drewniany kościół na ziemi ukraińskiej został zbudowany w ówczesnej „rosyjskiej” wiosce Tarnoruda (obecnie Chmelnica) przez dwóch nieznanymi braci w latach 1355–1365. Później w miejsce drewnianego kościoła Katarzyna Seniewska wzniosła kamienne sanktuarium w 1643 r. (w tym samym roku datowane jest pojawienie się rzymskokatolickich parafii w Tarnorudzie, która dzieliła granice różnych państw). Ten obiekt sakralny poświęcił kamiński biskup Stefan Rupniewski. Świątynia

³ С. Каліберда, *Органи Львова і Галичини, історія та сучасність*, Львів: Апріорі, 2013, 448 s. (S. Kaliberda, *Organy Lwowa i Halycyzyny, istorija ta suczasnist*, Apriori, Lwiv 2013, s. 448).

⁴ M. Babnis, *Kultura organowa Galicji ze szczególnym uwzględnieniem działalności organmistrza lwowskiego Jana Śliwińskiego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2012, s. 673.

nie została zniszczona przez bolszewików i do dziś pozostaje arcydziełem architektury XVII w. jako najstarsza w tym rejonie, wzdłuż lewego brzegu rzeki Zbrucz. Od XIV w. w obwodzie tarnopolskim istnieją więc kościoły, a sztuka duchowa zachwyca zabytkami.



Rycina 1. Mapa obwodu tarnopolskiego

Źródło:

https://pl.wikipedia.org/wiki/Obwód_tarnopolski#/media/Plik:Ternopil_Oblast.png

Przed rozpoczęciem II wojny światowej liczba kościołów i organów była znacznie większa niż po zniszczeniach wojennych. W szczególności, po zreformowaniu układu administracyjno-terytorialnego i podziale obszaru na trzy dzielnice, ilość niezachowanych organów przedstawiała się inaczej.

W **okręgu bereżańskim** (zajmującym dawny rejon kozowiecki, cały bereżański, podhajecki i monastyrski, dolną część geograficzną rejonu Zborowa, zachodnią część rejonu trembowelskiego) było 12 instrumentów muzycznych w 12 parafiach. W szczególności, w wiejskim kościele Najświętszej Maryi w Bereżanach około 1883 r. zostały zbudowane organy Jana Śliwińskiego.

Również w parafialnym kościele św. Piotra i Pawła oraz Matki Bożej Różańcowej (Narodzenia Najświętszej Panny Marii) w Bereżanach znajdowały się organy 12-głosowe, a także niewielki 5-głosowy pozytyw, który wymagał naprawy. Później, w 1815 r., został zastąpiony przez nowy 8-głosowy instrument, zainstalowany dzięki księżnej Izabeli Lubomirskiej. Najprawdopodobniej był to instrument stworzony przez Antonia Clementa w 1879 r.

W Bereżanach, w kościele zamkowym pw. Świętej Trójcy znajdował się pozytyw z 1698 r., we wsi Biszcze w kościele parafialnym Zaśnięcia Matki Bożej (stan z roku 1766) istniał pozytyw, zaś we wsi Horożanka w kościele parafialnym św. Ducha od 1741 r. funkcjonowały organy, które od 1938 r. były już organami 6-głosowymi⁵. W kościele św. Mikołaja i w

⁵ Ś. Lenartowicz, *Kościół parafialny pw. św. Ducha w Horożance*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 10, *Kościół*

klasztory oo. Bernardynów od 1808 r. mieściły się nowe 20-głosowe organy. Co do ostatniego instrumentu, w inwentaryzacji kościelnej z 1825 r. znajduje się zapis o zainstalowanych nowych 24-głosowych organach z pedałem, wykonanym przez ojca Roganovicha, a w 1907 r. w kościele św. Mikołaj zakończono budowę nowego 13-głosowego instrumentu firmy Aleksandra Żebrowskiego ze Lwowa⁶.

Kolejny instrument odnotowano w miejscowości Kozów, w kościele parafialnym św. Stanisława, biskupa i męczennika, w protokole wizytacyjnym z 1820 r. Był to pozytyw „wymagający naprawy”. W 1908 r. dla tej świątyni Rudolf Haase zbudował nowe 12-głosowe organy z pedałem⁷.

We wsi Kozłów (Kozlov) w kościele parafialnym Wzniesienia Krzyża Świętego w protokole wizytacyjnym z 1820 r. odnotowano obecność nowych organów. W 1878 r. zbudowano tu nowy instrument: „Orgę z 1878 roku, odnowioną w 1924 roku, w drewnianej skrzynce, z boczną rzeźbą”⁸. Według innego źródła organy dla kościoła Podwyższenia Krzyża Świętego w Kozłowie zbudował Jan Śliwinski w 1883 r.⁹

Na początku XX w. w rejonie bereżańskim również pojawiły się nowe instrumenty i rozpowszechniło się organowe wykonawstwo liturgiczne. W szczególności w kościele parafialnym we wsi Budyłów istniały organy od 1902 r. Z kolei we wsi Chodaczków Wielki w kościele parafialnym pw. Matki Boskiej Pocieszenia i św. Józefa Oblubieńca według K. Brzeziny: „W 1906 roku lwowczyk Rudolf Haase zbudował organy (...), których zewnętrzna struktura w stylu zakopiańskim [była] bardzo piękna i ozdobna. Instrument został odebrany 18 V 1906 przez rzeczoznawcę, ks. Józefa Mielocha, superiora jezuitów z Tarnopola”¹⁰. Po I wojnie światowej, kiedy w 1934 r. zbudowano nowy kościół, od 1935 r. funkcjonowała tam fisharmonia.

i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2002, s. 172.

⁶ M. Babnis, *op. cit.*, s. 410.

⁷ R. Nestorow, *Kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Kozowej*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 15, *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2007, s. 285.

⁸ A. Betlej, *Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża św. w Kozłowie*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 15, *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2007, s. 272–273, 277.

⁹ S. Kaliberda, *op. cit.*, s. 382.

¹⁰ K. Brzezina, *Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Pocieszenia i św. Józefa Oblubieńca w Chodaczkowie Wielkim*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 16, *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 10, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2008, s. 52, 55.

W kolejnej miejscowości Boków w kościele św. Anny w 1910 r. istniały organy, podobnie jak we wsi Hnilcze w kościele parafialnym Najświętszego Imienia Matki Bożej w 1938 r.¹¹

Z porównania danych wynika, że najstarszym instrumentem w rejonie Bereżan był pozytyw z 1698 r. w kościele zamkowym pw. Świętej Trójcy w Bereżanach. Od tego czasu ilość instrumentów znacząco wzrosła.

Na terenie **rejonu tarnopolskiego** (obejmującego cały obszar Tarnopola, geograficzną górną część dawnego husiatyńskiego, geograficzną dolną część zbaraskiego i większą część dawnego termbowelskiego) znanych jest 64 instrumentów w parafiach rzymskokatolickich¹².

Najstarsza wzmianka o istnieniu organów dotyczy roku 1627, w którym w kościele parafialnym św. Anny, Zborowie, podczas liturgii grał na orgach organista. Później w świątyni już w 1821 r. wspomniano o uszkodzonych organach, które zostały naprawione przez Ignacego Żebrowskiego w 1892 r.¹³ Na niesprawny instrument natrafiamy w Termbowli w kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii i klasztorze oo. Karmelitów Trzewiczkowych. W 1634 r. o kosztach „na organy” i pierwszej opłacie wspomina zatrudniony tam organista. Wiadomo również, że w 1727 r. instrument był pozłacany, a jego naprawy odbywały się w latach 1742 i 1762. Badacz A. Betlej pisał, że w 1759 r. starosta trembowelski Joachim Karol Potocki zamówił budowę nowych organów u mistrza Franciszka Jędrzejewskiego i dekoratora Stefana Unickiego we Lwowie¹⁴. Organy dwumanałowe zostały zainstalowane w 1766 r., ich naprawa nastąpiła w 1780 r.

Wymienione instrumenty to nie jedyne, jakie znajdowały się w Trembowli. W kościele parafialnym św. Piotra i Pawła w 1644 r. istniał 5-głosowy pozytyw. W tym czasie organistą był Wawżynicz Mokszycki. W 1930 r., po poświęceniu nowej świątyni, dzięki staraniom nowej parafii o. Michał Paprocki zbudował nowe, 30-głosowe organy.

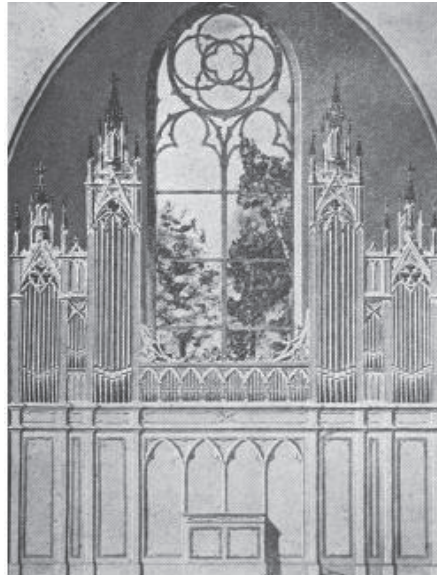
¹¹ J. Skrabski, *Kościół parafialny pw. Świętego Imienia Matki Boskiej w Hnilczu*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 10, *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2002, s. 165.

¹² Archiwum Państwowe Obwodu Tarnopolskiego, Fundusz nr 231 Administracja Województwa Tarnopolskiego, 1921–1939, op. 6, spr. 2030, *Wykazy parafii rzymskokatolickich i greckokatolickich na terenie województwa Tarnopolskiego*, 1934, s. 195.

¹³ P. Chyryk, *Organy na Ukrainie. Województwo Iwano-Frankiwskie i Tarnopolskie*. Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2017, s. 114.

¹⁴ A. Betlej, *Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii i Klasztor oo. Karmelitów Trzewiczkowych w Trembowli*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 17, *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawne województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2009, s. 356, 360, 366.

Tarnopol to kolejny ośrodek z za-
bytkowymi instrumentami służącymi
do oprawy liturgii. W tamtejszym
kościółce parafialnym Matki Bożej
Nieustannej Pomocy od 1711 do
1740 r. funkcjonowały dwa pozytywy:
jeden 5-głosowy, drugi 8-głosowy,
później zakupiono fisharmonię. Po
pracach remontowych w latach 1903–
1911¹⁵ przywieziono już nowe orga-
ny od Mieczysława Janiszewskiego
ze Lwowa. Był to 24-głosowy in-
strument z czterema wieżami. Orga-
ny zostały poświęcone 5 czerwca
1912 r., co zbiegło się z koncertem
organisty-wirtuoza Feliksa Nowo-
wiejskiego. W 1917 r. instrument
został odnowiony dzięki pomocy
barona marszałka polnego cesarskiej
i królewskiej armii, marszałka polne-
go Wehrmachtu, Eduarda von Böhm-
Ermolliego¹⁶.



**Rycina 2. Tarnopol, kościół parafialny,
organy**

Źródło: P. Chyryk, *Organy na Ukrainie. Województwo Iwano-Frankiwskie i Tarnopolskie*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”. Lublin 2017, s. 105.

Ponadto w Podhajcach, w kościele parafialnym pw. św. Trójcy, w inwentaryzacji za 1716 r. wspomniano o 12-głosowym pozytywie. W innym kościele parafialnym, św. Stanisława w Złotnikach, już w 1719 r. znajdował się pozytyw, a od 1827 r. organy. W Skalacie w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii od 1740 r. funkcjonowały organy, które następnie zniszczył pożar. Wiele lat później, bo w 1935 r., zastąpiono je organami 5-głosowymi. Kolejny instrument znajduje się we wsi Wiśniowczyk w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii. W opisie z 1740 r. widnieją organy, które w 1938 r. wymieniono na nowe, 9-głosowe.

¹⁵ Archiwum Państwowe obwodu Tarnopolskiego. Fundusz nr 33 Magistrat miasta Tarnopola, 1816–1918 (1922), op. 1, spr. 545. *Oświadczenia komisji budowy kościoła rzymskokatolickiego w Tarnopolu w sprawie wydania pozwolenia na zorganizowanie w parku miejskim festynu ludowego w celu zebrania środków finansowych na budowę, 1911–1913*, ark. 4.

¹⁶ M. Biernat, *Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Tarnopolu*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 16, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2008, s. 225, 227–233, 251.

Również we wsi Narajów w kościele parafialnym pw. Matki Boskiej Śnieżnej od 1774 r. znajdował się 4-głosowy pozytyw, a w 1877 r. nowe 4-głosowe organy dla kościoła zbudowała firma Antoniego Klementa ze Lwowa¹⁷.



Rycina 3. Kościół dominikański w Tarnopolu, organy

Źródło: P. Chyryk, *Organy na Ukrainie. Województwo Iwano-Frankińskie i Tarnopolskie*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2017, s. 107.

w Tarnopolu. W kościele pw. św. Wincentego Ferreriusza i w klasztorze oo. Dominikanów organy notowano już od 1820 r., a w 1910 r. Aleksander Żebrowski ze Lwowa zbudował nowe neobarokowe 24-głosowe organy według projektu Zygmunta Hendlera. W 1930 r. organy zostały odnowio-

W Zawałowie w kościele parafialnym pw. Matki Boskiej Szkaplerznej w inwentaryzacji za rok 1766 znaleziono zapis o małych organach. Później w nowym murowanym kościele w 1900 r. za 940 zł zakupiono nowe, 7-głosowe organy.

W Janowie (obecnie Dolina) w kościele parafialnym pw. św. Trójcy w zapisach inwentaryjnych z 1796 r. odnotowano istnienie małych 8-głosowych organów. We wsi Czernielew-Ruski w kościele parafialnym Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Matki Bożej do 1816 r. używano organów do liturgii. We wsi Grymajłów, w kościele parafialnym św. Trójcy dokumenty kościelne z 1816 r. potwierdzają istnienie organów, które w 1935 r. zostały zastąpione przez instrumenty firmy Rudolfa Haasego ze Lwowa¹⁸.

W XIX w. ilość instrumentów dalej się powiększała, w szczególności

¹⁷ R. Nestorow, *Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Śnieżnej w Narajowie*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 15, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2007 s. 338–339, 345, 348.

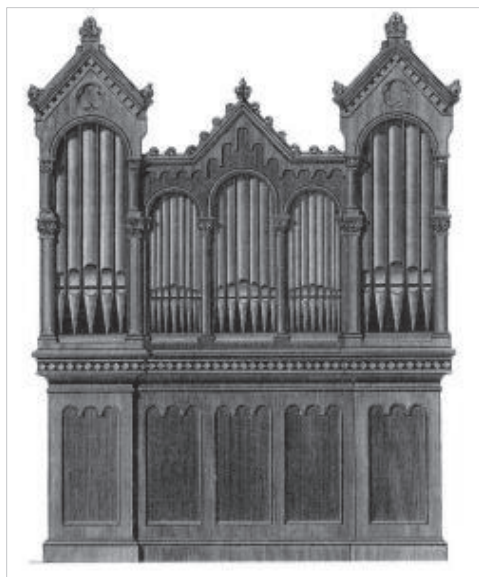
¹⁸ R. Nestorow, *Kościół parafialny pw. św. Trójcy w Grzymatwie*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 16, *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2008, s. 84, 87–91.

ne przez firmę A. Żebrowskiego. W Baworowie w kościele parafialnym pw. św. Wacława znajdowały się 12-głosowe organy, które po raz pierwszy wspomniano w 1827 r., a w Strusowie w kościele Matki Bożej Różańcowej w 1827 r. na chórze znajdował się mały pozytyw. W 1899 r. Rudolf Haase wykonał nowy instrument – 14-głosowe dwumanualowe organy z pedałem.

Indeks instrumentów liturgicznych obejmuje także organy w Kaczanówce w kościele św. Michała Archanioła jeszcze w 1827 r., podobnie jak w Nastasowie w kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Matki Bożej. Tam zbudowano organy w 1830 r. Kolejne instrumenty znajdują się w Draganówce w kościele parafialnym Matki Bożej Śnieżnej, gdzie w księdze inwentaryzacyjnej z 1859 r. odnotowano obecność instrumentu. Organów używano od 1858 r. także we wsi Rosochowaciec w kościele parafialnym św. Wojciecha, a nowy instrument został zakupiony w firmie Jana Śliwińskiego ze Lwowa około 1892 r.

W Łoszniowie w kościele parafialnym Narodzenia Najświętszej Matki Bożej znajdowały się 8-głosowe organy, zbudowane w latach 1877–1891, we wsi Koszlaki w kościele św. Mateusza są organy zbudowane przez firmę Jana Śliwińskiego około 1880 r., a w latach 1897–1898 instrument został przebudowany przez Franciszka Gajdę. Kolejny instrument funkcjonował w Mogilnicy w kościele parafialnym św. Józefa, w którym w 1876 r. ksiądz Józef Zawistowski sfinansował zakup organów.

W Płotyczy w kościele parafialnym pw. św. Erazma w 1884 r. zakupiono 8-głosowe organy, wykonane przez firmę Jana Śliwińskiego we Lwowie. We wsi Bucniów w kościele św. Wojcie-



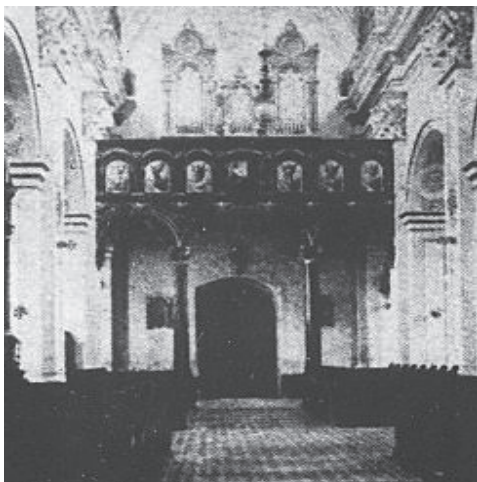
Rycina 4. Bucniów, organy Jana Śliwińskiego

Źródło: P. Chyryk, *Organy na Ukrainie. Województwo Iwano-Frankiwskie i Tarnopolskie*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2017, s. 88.

cha były organy zbudowane przez Jana Śliwińskiego w 1891 r., we wsi Wierzbowiec w kościele parafialnym pw. św. Jana z Dukli w 1894 r. zaku-

piono organy od Fernanda Kapy, a od 1938 r. funkcjonowała tam fisharmonia.

W miejscowości Kuropatniki w kościele parafialnym św. Jana Chrzciciela od 1897 r. znajdowała się fisharmonia, a od 1938 r. zakupiono 21-głosową fisharmonikę. Kolejny instrument odnajdujemy pod koniec XIX w. we wsi Kotów w kościele parafialnym Matki Bożej Śnieżnej. Tam znajdowała się fisharmonia, jednak później, w 1933 r., przywieziono nową, podarowaną przez Stefanię Jankowską ze Lwowa¹⁹. Dalej, we wsi Stary Skalat w kościele parafialnym Błogosławionego Jakuba Strepy były neogotyckie organy z końca XIX w.



Rycina 5. Kościół jezuitów, Tarnopol, organy

Źródło: P. Chyryk, *Organy na Ukrainie. Województwo Iwano-Frankiwskie i Tarnopolskie*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2017, s. 108.

Innym przykładem użytkowania instrumentów jest kościół parafialny pw. Opieki Świętego Józefa w Horodyszczach, gdzie w 1902 r. znajdowały się organy, a w 1927 r. do kościoła zakupiono 3-głosową fisharmonię. Kolejny przykład pochodzi ze wsi Borki Wielkie, gdzie w 1903 r. zostały zbu-

W XX w. obserwujemy dalszy proces powiększania ilości instrumentarium liturgicznego. W małych miejscowościach popularyzowano zakup fisharmonii, a w miastach – organów. Fisharmonia była używana prawdopodobnie w 1900 r. w kaplicy św. Stanisława Kostki we wsi Dorofijka, i podobnie we wsi Mołczanówka w kaplicy św. Antoniego Padewskiego oraz w kaplicy we wsi Berezowica Wielka.

W 1900 r. sprowadzono do kościoła Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i rezydencji oo. Jezuitów w Tarnopolu nowe 18-głosowe dwumanualowe organy, wykonane przez firmę Rieger z Karniowa²⁰.

¹⁹ P. Chyryk, *op.cit.*, s. 94.

²⁰ A. Betlej, *Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi i rezydencja ks. Jezuitów w Tarnopolu*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 16, *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, s. 307, 313.

dowane prawdopodobnie 5-głosowe organy Rudolfa Haasego. Również we wsi Trościaniec Wielki w kościele Najświętszego Serca Jezusa zakupiono 9-głosowe organy z kościoła w Brodach, a w 1905 r. odnowił je Rudolf Haase. W 1925 r. do instrumentu dodano jeszcze dwa głosy.

We wsi Chodaczków Wielki w kościele parafialnym pw. Matki Boskiej Pocieszenia i św. Józefa Oblubieńca w 1906 r. Rudolf Haase zainstalował organy, a od 1935 r. zastąpiła je fisharmonia. We wsi Zabojki kościół parafialny św. Archaniola Michała w 1935 r. posiadał 5-głosowe organy rzymskie, wykonane przez Rudolfa Haasego. We wsi Taurów w kościele pw. św. Jana Nepomucena instrument pojawił się w 1909 r.

W kościele parafialnym pw. św. Stanisława Kostki w Kołodziejówce 9-głosowe organy z pedalem zakupiono w 1912 r. Instrument wykonał Rudolf Haase ze Lwowa.

W latach trzydziestych XX w. znacznie wzrosła sprzedaż fisharmonii. We wsi Ostrowczyk, w kościele parafialnym św. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, w 1935 r. pojawia się 1-głosowa fisharmonia firmy „Paykr”. W Iławczach w kaplicy pw. Matki Boskiej Królowej Korony Polskiej w 1936 r. znajdowała się fisharmonia. W tej samej miejscowości znacznie wcześniej, bo już w 1880 r., Jan Śliwiński zbudował organy w greckokatolickim kościele św. Jana.

Innym przykładem są Kokutkowce, gdzie w kościele parafialnym pw. Imienia Marii w latach 30. XX w. użytkowano 10-głosowe organy.

Do miejscowości, które miały na swym wyposażeniu fisharmonie, należały: Krowinka (kościół pw. bł. Władysława z Gielniowa), Mieczyszców (kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, 1936 r.), Myszkowice (kościół parafialny pw. Nawiedzenia Najświętszego Serca Jezusa, do 1945 r.), Magdałówka (kościół parafialny Matki Bożej Nieustającej Pomocy, według stanu z 1937 r.), Turówka (kościół parafialny pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, według inwentaryzacji z 1937 r.) i Hleszczawa (od 1938 r.). Spis ten uzupełnia kościół parafialny pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Sorocku, gdzie według inwentarza z 1936 r. znajdowała się 4-głosowa fisharmonia.

We wsi Jezierna w kościele parafialnym pw. św. Józefa, według stanu z 1938 r., znajdowały się organy Jana Śliwińskiego, wykonane przed rokiem 1892²¹, w Małowodach w kaplicy cmentarnej św. Łukasza i Matki Boskiej z Góry Karmel inwentaryzacja z 1938 r. podaje obecność

²¹ Ś. Lenartowicz, *Kościół parafialny pw. św. Józefa w Jezierniej*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 13, *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2005, s. 63.

fisharmonii, podobnie jak w Bieniawie w kościele parafialnym Matki Boskiej Różańcowej według inwentaryzacji z 1939 r. znajdowała się 1-głosowa fisharmonia. We wsi Załawie w kaplicy pw. Znalezienia Krzyża Świętego w inwentaryzacji z 1938 r. zarejestrowano pięciooktawową fisharmonię.

W rejonie tarnopolskim były też większe instrumenty muzyczne. W szczególności należą do nich 7-głosowe organy z jednym manuałem we wsi Iwanówka Terebowelska, w kościele parafialnym św. Stanisława, biskupa i męczennika. Informację o nich podaje spis inwentaryzacyjny z 19 lipca 1938 r.²² We wsi Podwysokie w kościele parafialnym Najświętszej Matki Bożej w 1938 r. istniały 4-głosowe organy, zaś w kościele parafialnym pw. Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej w Załózcach przed rokiem 1939 zamówiono organy w firmie Dominika Biernackiego we Wrocławiu. Z opisu z 1939 r. wiadomo, że w kościele parafialnym św. Zofii w Podwołoczyskach znajdowały się 5-głosowe organy w klawiszowym zakresie 4 1/2 oktawy. Od 1939 r. w kościele parafialnym pw. Podniesienia Krzyża Świętego w Chmieliskach były 5-głosowe organy, a w Olejowie od 1939 r. znane są organy 7-głosowe, które zbudowano w kościele św. Michała Archanioła. Z inwentaryzacji kościoła parafialnego pw. Nawiedzenia Najświętszej Panny Marii w Podhajczykach z 1939 r. wiemy o 8-głosowych dwumanuałowych organach.

W okresie powojennym wierni kontynuowali tradycję muzyki organowej podczas nabożeństw. Z tego okresu mamy informacje o organach w kościele parafialnym pw. św. Kazimierza w Ładyczynie, według stanu na rok 1946, i fisharmonii w Połupanówce, w kościele parafialnym pw. św. Józefa według stanu z 1957 r.²³

Podsumowując, najwięcej instrumentów muzycznych występowało w rejonie tarnopolskim. Dominowały organy i fisharmonie firmy Jana Śliwińskiego oraz Rudolfa Haasego, chociaż kupowano też instrumenty w zagranicznych przedsiębiorstwach, w tym w firmie „Paykr” oraz firmie Dominika Biernackiego we Wrocławiu. Bardzo istotna jest z pewnością

²² T. Zaucha, *Kościół parafialny pw. św. Stanisława biskupa i męczennika w Iwanówce Trembowelskiej*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 17, *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2009, s. 140.

²³ Державний архів Тернопільської області., *Докладные записки о наличии и деятельности религиозных культов на территории области за 1957 год* (Derżawnyj Archiw Ternopilskojj Oblasti, *Dokładnyje zapysky o nacyzji i dejatelnosti rehigioznych kultow na terrytorijj oblasty za 1957 god*, F. P-3239, op. 2, spr. 37, k. 39).

informacja o organach w Zborowie w kościele parafialnym pw. św. Anny, z 1627 r., co poświadcza początki wykonywania praktyki liturgicznej na organach w tym obwodzie.

W okresie powojennym pojawiają się kolejne instrumenty. Mimo dotychczasowych badań i ustaleń dotyczących ilości instrumentów oraz chronologii ich pojawienia się według dostępnych dokumentów istnieje dalsza potrzeba szczegółowego opisu i analizy tego zagadnienia. Nieuporządkowane pozostają w dalszym ciągu dane dotyczące rejonu czortkowskiego, krzemienieckiego, a także o istniejących zachowanych, ale nieopisanych organach w obwodzie tarnopolskim.

BIBLIOGRAFIA

- ВИШКОВСЬКИЙ Павло, ОМІ, *Переслідувана Церква. Католики України в часи комуністичного режиму*, Київ: ФОП Скомаровський В.І. Католицький Медіа-Центр 2009 (Wyszowskyj Pawlo, OMI (Zgromadzenie Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej), *Peresliduwana Cerква. Katołyky Ukrainy w czasy komunistycznoho režymu*, FOP Skomarowskyj W.I. Katołyckyj Media-Centr, Kyjiw 2009).
- Державний архів Тернопільської області, *Докладные записки о наличии и деятельности религиозных культов на территории одласти за 1957 год*, ф. Р-3239, оп. 2, спр. 37, к. 39 (Derżawnij Archiw Ternopil-skojji Oblasti, *Dokładnyje zapysky o nałyczuy i deyatelnosty rełygioznykh kul-tow na terrytorijj obłasty za 1957 god*, F. P-3239).
- Каліберда Сергій, *Органи Львова і Галичини, історія та сучасність*, Львів: Априорі, 2013 (Kaliberda Serhij, *Organy Lwowa i Hałyczyny, istorija ta sučasnist*, Apriori, Lwiw 2013).
- Babnis Maciej, *Kultura organowa Galicji ze szczególnym uwzględnieniem działalności organmistrza lwowskiego Jana Śliwińskiego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2012.
- Betlej Andrzej, *Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Kozłowie*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 15, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2007.
- Betlej Andrzej, *Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny Marii i rezydencja ks. Jezuitów w Tarnopolu*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 16, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2008.

- Betlej Andrzej, *Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii i Klasztor oo. Karmelitów Trzewickowych w Trembowli*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 17, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2009.
- Biernat Marcin, *Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Tarnopolu*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 16, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2008.
- Brzezina Katarzyna, *Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Pocieszenia i św. Józefa Oblubieńca w Chodaczkowie Wielkim*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 16, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2008.
- Chyryk Petro, *Organy na Ukrainie Województwo Iwano-Frankiwskie i Tarnopolskie*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2017.
- Lenartowicz Światosław, *Kościół parafialny pw. św. Ducha w Horozance*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 10, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2002.
- Lenartowicz Światosław, *Kościół parafialny pw. św. Józefa w Jeziernej*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 13, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2005.
- Mazepa Leszek, *Życie muzyczne dawnego Lwowa (XIII–XVII wiek)*, „Musica Galiciana”, red. L. Mazepa, Rzeszów 1997.
- Nestorow Rafał, *Kościół parafialny pw. św. Trójcy w Grzymatwie*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 16, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2008.
- Nestorow Rafał, *Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Śnieżnej w Narajowie*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 15, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2007.
- Nestorow Rafał, *Kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Kozowej*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 15, *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2007.
- Oświadczenia komisji budowy kościoła rzymskokatolickiego w Tarnopolu w sprawie wydania pozwolenia na zorganizowanie w parku miejskim

festynu ludowego w celu zebrania środków finansowych na budowę, Archiwum Państwowe obwodu tarnopolskiego, Fundusz nr 33, Magistrat miasta Tarnopola, 1816–1918 (1922), op. 1, spr. 545, 1911–1913, ark. 4.

Skrabski Józef, *Kościół parafialny pw. Świętego Imienia Matki Boskiej w Hnilczu*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 10, *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2002.

Wykazy parafii rzymskokatolickich i greckokatolickich na terenie województwa Tarnopolskiego, Archiwum Państwowe Obwodu Tarnopolskiego, Fundusz nr 231, Administracja Województwa Tarnopolskiego, 1921–1939, op. 6, spr. 2030, 1934.

Zaucha Tomasz, *Kościół parafialny pw. św. Stanisława biskupa i męczennika w Iwanówce Trembowelskiej*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, t. 17, *Kościoty i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, red. J.K. Ostrowski, Kraków 2009.

Instruments in the Liturgy of Catholic Churches in the Districts of the Tarnopol Region in Ukraine

Abstract

The article systematizes information about unpreserved organs of the Ternopil region, primarily in the Bereżany and Ternopil districts. The period of the beginning of the Roman Catholic confession in Ukraine and the Ternopil region is described. A list of musical instruments in all parishes of both districts is provided. It was established that the oldest instrument was the organ from 1627 in the town of Zborów in the parish church of St. Anna.

Keywords: Roman Catholics, church, organ, harmonium, district, Ternopil region